

Hebrew University in Jerusalem, 1978). We have never implied or suggested in our dissertation — as Moore claims — 'a clear and direct line of progression from the 1 April 1933 boycott of Jewish shops to the extermination camps in Poland in 1942' (5) — otherwise, what would have been the reason for Germany to support emigration? But what becomes clear from his attitude is, that he denies the fact that the fate of the Jews fleeing from Nazi Germany in the 1930's belongs to the 'Holocaust *period*' (a now widely accepted 'terminus technicus' for the 'History of the Jews during the Nazi period'). The acceptance of our perception does not imply in any way that the shadow of the 1940's is necessarily cast upon the 1930's, and that before Moore's study the refugee problem had not been examined upon the background and in the framework of the 1930's.

This leads us to a point of academic relevance. When surveying former research literature on the refugee problem, Moore refers laconically to the reviewer Ph. D. dissertation, and states that it 'deals in *some detail* (my underlining D. M.) with the organization of refugee relief, government attitudes and the role of public opinion, but in spite of an English abstract, the actual Hebrew text of the work makes it inaccessible to many scholars' (4).

One should note that our thesis, as one can read in its English list of contents, is much more comprehensive and extensive than mentioned by Moore; a *lengthy* English abstract was added; and articles based on it were published in English, German and Dutch. The apparatus, of which a great deal was written in Latin characters, is also open to scholars.

In conclusion, Moore's book is to be considered only as a useful handbook and introduction to the refugee problem in the Netherlands for those who are linguistically limited to English. It is a pity that a study which could have initiated a fertile debate on the Netherlands and the refugees is not revealing and not giving new interpretations; however — contrary to former studies — it is historiographically regressive, looking once again upon refugees as mere objects of policies and singling out 'political history' instead of exercising 'total history'.

D. Michman

D. C. L. Schoonoord, *De mariniersbrigade 1943-1949. Wording en inzet in Indonesië* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam; 's-Gravenhage: Afdeling maritieme historie van de marine-staf, 1988, xvii + 413 blz., f25,-, ISBN 90 71957 13 6); A. P. de Graaff, *De heren worden bedankt. Met het vergeten leger in Indië, 1949-1950* (Franeker: T. Wever, 1986, 174 blz., f19,95, ISBN 90 6135 410 2); *Idem, De weg terug. Het vergeten leger toen en nu* (Franeker: Van Wijnen, 1988, 124 blz., f18,75, ISBN 90 5194 003 3); *Idem, Brieven uit het veld. Het vergeten leger thuis* (Franeker: Van Wijnen, 1989, 128 blz., ISBN 90 5194 030 0).

Het conflict in Indonesië tussen 1945 en 1950 was een complex gebeuren, waarin factoren van machtspolitieke en ideologische aard zich op vele niveaus deden gelden. Het gaf niet alleen ruim emploti aan politici, bestuurders en diplomaten, maar bood ook de militairen aan beide zijden van de demarcatielijnen volop gelegenheid om hun vaardigheden te demonstreren.

Het verbale karakter van het politieke bedrijfs is er wellicht de oorzaak van, dat tot dusverre juist hiernaar de aandacht van de geschiedschrijvers is uitgegaan. Veel materiaal van hoog analytisch gehalte ligt als het ware in de archieven en publicaties gereed voor verdere evaluatie. Met de militaire kant van het verhaal is het anders gesteld. Zeker, er is veel en in de regel zeer gedetailleerd materiaal aanwezig over de afzonderlijke acties, maar het beredeneerde overzicht

ontbreekt in de regel. De Indische legertop, in casu generaal S. Spoor, mengde zich veelvuldig en met verve in het politieke debat, maar de strategische en tactische discussies met zijn stafchef vonden in de regel op het platje achter zijn huis plaats, en hebben weinig sporen nagelaten in het militaire archief.

Het gevolg daarvan is, dat wij voor onze beeldvorming van het militaire bedrijf nog steeds zijn aangewezen op de pennevruchten van oorlogsjournalisten en de dagboeken en herinneringen van militairen. Daarbij valt het op, dat bijna uitsluitend 'minderen', dat wil zeggen soldaten en ander voetvolk, zich geroepen hebben gevoeld, de pen op te nemen. Een recent en goed voorbeeld daarvan vormen de boekjes van de voormalige sergeant De Graaff, waarvan het eerste, onder de veelzeggende titel *De heren worden bedankt*, een beeld van onderaf geeft van de slotfasen van de Nederlandse militaire presentie in Indonesië. De meest treffende passages daarin zijn die, waarin hij verslag uitbrengt van de lotgevallen van enkele soldaten, die door de TNI krijgsgevangen waren gemaakt. Lezenswaardig is ook de aanvulling hierop, *De weg terug*, waarin verslag wordt gedaan van een 'sentimental journey', in 1987 door hemzelf en enkele anderen ondernomen naar de plaatsen op Midden-Java, waar zij destijds gelegerd waren.

De Graaff en zijn lichteinggenoten hebben, dat blijkt overduidelijk, in veel opzichten een beroerde tijd gehad en zware offers moeten brengen. Het is dan ook begrijpelijk dat zij, terugblikkend, zich afvragen, waar het allemaal toe gediend heeft. De heb niet de pretentie, dat in twee regels duidelijk te kunnen maken. Evenmin kan zijn verhaal echter gebruikt worden ter adstructie van de stelling, dat voor Nederland 'de militaire situatie in de eerste helft van 1949 geheel uit de hand was gelopen', zoals J. A. A. van Doorn doet in zijn introductie op het eerste boekdeel van De Graaff. Immers, laatstgenoemde kwam pas in juni 1949 op het actieterein, zodat zijn observaties zich beperkten tot de tweede helft van 1949 en later, toen de zaak, politiek bezien, door Nederland al opgegeven was.

Niettemin is de door Van Doorn hier geponeerde stelling interessant en het is, gezien de nauwe vervlechting tussen het politieke en het militaire bedrijf, van groot belang inzicht te hebben in de relatieve militaire posities van de conflicterende partijen in deze — en eerdere — fasen van het conflict. Een inzicht dat ons alleen verschaft kan worden door grondig graafwerk in de archieven. Het is de verdienste van Schoonoord, dat hij het heeft aangedurfd, op deze wijze de geschiedenis van een belangrijk onderdeel van het Nederlandse militaire apparaat te boek te stellen. De keuze voor de mariniersbrigade is een persoonlijke aangelegenheid, zoals de schrijver nog eens onderstreept door zijn boek nadrukkelijk aan zichzelf op te dragen. Een beetje jammer is die keuze wel, omdat de mariniersbrigade al herhaaldelijk de aandacht heeft getrokken van meer journalistiek ingestelde auteurs. Nog onlangs is hierover het boek van Wim Hornman verschenen, dat in de tweede aflevering van jaargang 103 van dit tijdschrift besproken is. De belangstelling wordt zo wel wat dubbelop, maar daar staat tegenover, dat wij nu in staat zijn, de voor- en nadelen van het journalistieke en het historisch-wetenschappelijke procédé aan de hand van aanschouwelijke voorbeelden tegen elkaar af te wegen. Duidelijk springt in het oog, dat Schoonoords boek weliswaar minder gemakkelijk toegankelijk is, maar ons daarentegen in staat stelt, op vaster grondslag stellingen, zoals hierboven uit de pen van Van Doorn opgetekend, te bespreken. Daarbij komt dat de mariniersbrigade, gevormd in Amerika om te worden ingezet in de slotfase van de oorlog tegen Japan, verreweg de best getrainde en bewapende Nederlandse eenheid in Indonesië was. Juist bij deze eenheid was het contrast met de summier geoefende en slecht bewapende TNI het grootst, zodat de karakteristieken van het militaire conflict tussen Nederland en de Republiek Indonesia hier als het ware uitvergroot worden aangetroffen.

De behandeling van het onderwerp is voldoende breed. Ontstaansgeschiedenis, bestemmings-

wijziging en afzonderlijke operaties in Indonesië worden gedetailleerd beschreven terwijl niet nagelaten wordt, de zaak in het breder kader te plaatsen van de geallieerde oorlogvoering en de ontwikkeling van het politieke conflict in Indonesië. Wat dit laatste betreft legt de auteur een zekere ingetogenheid aan de dag bij zijn weergave, terwijl hij voor het overige kort op zijn stukken blijft, zonder aan het handje daarvan te lopen. Ik heb maar enkele opmerkingen. Zo onderschat hij mijns inziens op pagina 107 het belang, dat de republikeinse militairen in 1946 aan hun 'serangan umum' hechtten. Het feit, dat wat aan republikeinse zijde als een grote krachtsinspanning bedoeld was, door de tegenpartij niet als zodanig werd ervaren, tekent het verschil in krachtsverhoudingen (in een bepaald opzicht). Het tekent ook het verschil met november 1945, toen de Britten het in de Oosthoek wel degelijk te kwaad hebben gehad met de republikeinse machtsontplooiing. Een beschouwing over de oorzaken van dit verschil was welkom geweest. Eveneens welkom was een beter uitgewerkt portret van de belangrijkste aanvoerders van de brigade geweest. Dat moet toch, gezien de nabijheid van dit verleden, tot de mogelijkheden hebben behoord. Daarmee is mijn klachtenlijst echter goeddeels uitgeput, terwijl ik het over de typefoutjes, en het feit dat de kaartjes niet uitslaand zijn, nu maar niet wil hebben.

Opvallend echter is Schoonoords stelling op pagina 273 en elders, dat de tweede politionele actie, waar het de mariniersbrigade betreft, goeddeels als een mislukking kan worden beschouwd. Dat is nog maar de vraag. Inderdaad, de actie was slecht voorbereid, aan de bevelvoering ontbrak veel en zeer terecht laat Schoonoord uitkomen, dat de materiaalovermacht van de mariniers hen meer last dan gemak heeft bezorgd. Voor de mariniers was de actie, zo lijkt het wel, vooral een transportprobleem, dat was onderschat, zodat zij dagen later op hun eindposities aankwamen, dan gepland. Het belangrijkste gegeven echter was, dat die punten bereikt waren, voordat de verwachte internationale bemoeienis verdere spectaculaire opmarsen verhinderde. Oost-Java kon toen met enig recht tot veroverd gebied worden verklaard—al bleef dat natuurlijk zowel zakelijk als politiek een aanvechtbare stelling—terwijl de uiteindelijke doelstelling van de actie, te weten het vernietigen van de republikeinse strijdkrachten, ook onder het officieel afgekondigde staakt het vuren als een politieke 'ordemaatregel' kon worden nagestreefd. Dat vernietigen was letterlijk bedoeld. De overste H. L. Hoorweg becijferde, in een voorintern gebruik bestemde studie uit 1949, dat er een maand na het begin van de actie al 10.000 gedode republikeinse militairen waren geregistreerd, waarmee de republikeinse effectieven als gedecimeerd konden worden beschouwd. Uit de door Schoonoord aangedragen cijfers blijkt, dat de mariniersbrigade in Oost-Java naar evenredigheid hieraan heeft bijgedragen. Het zijn gruwelijke cijfers, die toentertijd niet openbaar werden gemaakt omdat daarvan publicitair een averechts effect werd verwacht. De TNI kreeg wel degelijk zware klappen en het is maar de vraag, of zij daartegen bestand zou zijn geweest, als dat nog een halfjaar zo doorgedaan was. Vanaf februari tekende zich echter gaandeweg een politieke koerswijziging af, die in het veld niet onopgemerkt bleef. Ondanks de daardoor veroorzaakte demotivatie aan Nederlandse zijde meende de staf van de mariniersbrigade eind mei 1949 te kunnen vaststellen, dat de TNI in haar ressort militair gesproken geen rol van betekenis meer speelde. Dat is een conclusie die ook door Schoonoord, zij het aarzelend, wordt overgenomen waarmee hij voor Oost-Java tot een standpunt komt, dat diametraal staat op dat van Van Doorn.

Waar zoveel meningsverschil mogelijk is, is ruimte voor onderzoek. Men zou willen weten, hoe de situatie zich in de overige delen van Java en Sumatra ontwikkeld heeft. Voor een dergelijk onderzoek biedt de studie van Schoonoord een bruikbaar model.

P. J. Drooglever

E. Nijhof, *'Gezien de dreigende onrust in de haven...'. De ontwikkeling van de arbeidsverhoudingen in de Rotterdamse haven 1945-1965* (Dissertatie Utrecht; IISG Studies + Essays X; Amsterdam: IISG, 1988, viii + 492 blz., f58,-, ISBN 90 6861 023 6).

Nijhofs dissertatie over de arbeidsverhoudingen in de Rotterdamse haven tussen 1945 en 1965 valt in twee delen uiteen. Het eerste deel — de Rotterdamse havenarbeiders in het maatschappelijke krachtenveld — vormt het 'strukturele kader'. Dit bepaalt tot op grote hoogte de handelingsruimte en gedragsalternatieven van de havenarbeiders en hun organisaties en bestaat uit twee 'koncentrische cirkels'. De buitenste cirkel is het nationale kader (wederopbouw, geleide loonpolitiek, sociale en mentale veranderingen), de binnenste het Rotterdamse kader (economische en technische ontwikkelingen van de haven, het economisch en sociaal werkgeversbeleid en de sociaal-mentale traditie van de Rotterdamse arbeiders). Het tweede deel — het emancipatiestreven van de havenarbeiders — heeft een 'subjektivistisch' karakter, omdat dit de havenarbeiders en hun organisaties beschouwt als actieve actoren, die proberen greep te krijgen op de arbeidsvoorwaarden. Dit deel bevat 'een relaas van de stakingen en de cao-onderhandelingen', waarbij 'de feitelijke ontwikkeling van de arbeidsverhoudingen in de haven [wordt] gerekonstrueerd'. Vertrekpunt van het onderzoek is de vraag waarom arbeiders de ene keer wel en de andere keer niet in verzet komen. Als leidraad gebruikt Nijhof het analysemodel van promotor Th. van Tijn die de belangrijkste factoren bij de totstandkoming van een bedrijfstakcao in een schematisch model heeft ondergebracht met als cruciaal element de mate van succes. Nijhofs centrale vraag betreft dan de factoren die de mate van succes van het emancipatiestreven van de Rotterdamse havenarbeiders tussen 1945 en 1965 bepaalden. Hij spitst deze toe op de vraag hoe het stelsel van geleide loonpolitiek in de Rotterdamse haven in de praktijk heeft gefunctioneerd.

Over de Rotterdamse haven en de stakingsbereidheid daar is, al dan niet in vergelijkend perspectief met Amsterdam, het nodige gepubliceerd door onder anderen P. J. Bouman, P. J. A. ter Hoeven en A. J. T. Stakenburg en in studies over verschillende havenstakingen. Nijhof voegt daaraan waardevolle en nieuwe informatie toe op grond van onderzoek in het rijk gedocumenteerde archief van de Scheepvaart Vereniging Zuid (de werkgevers) en interviews gericht op inzicht in veranderingen in het gezinsleven van arbeiders. Persoonlijk vind ik het eerste deel het meest geslaagd. Nijhof maakt duidelijk hoe een werkgeverspolitiek van breedte-investeringen (meer kranen en walwagens) de groei van de overslag verwerkt, waarbij de produktiviteitsstijging berust op een groter rendement van de factor arbeid. Pas na 1965 gaan vernieuwingen in de overslagtechniek als containers een rol spelen. Om dat grotere rendement te bereiken ontplooiën de werkgevers activiteiten die voor een deel ook op het privéleven van de arbeiders ingrijpen, zoals produktiviteitsverbetering (door vakopleiding, veiliger werken, gezondheidszorg en verjonging, evenals een betere samenstelling van de ploegen), versterking van de werkgeverspositie op de arbeidsmarkt (door binding aan het bedrijf, tegemoetkoming aan gezinsbehoeften en statusverhoging van het beroep) en handhaving van orde en discipline (door bedrijfsdiscipline maar ook bevoorrechtiging van erkende bonden boven oppositionele). In de samenstelling van de havenarbeidersbevolking speelt een rol dat de groep ongeregelde arbeiders uit de oude volksbuurten na 1955 marginaal wordt. Een nieuwe levensstijl met een sterke nadruk op het 'geprivatiseerde kerngezin' en een andere mentaliteit kenmerken de jongere havenarbeiders, die na 1950 (als stedelijke vasten) en na 1955 (als losse pendelaars) massaal hun intrede doen. Door de krappe arbeidsmarkt beperken de loon- en vrije tijdseisen van de losse pendelaars (na 1955 de dominante groep) het succes van het sociale werkgeversbeleid.